

ΤΗΣ ΔΡΟΣ ΚΑΛΛΙΟΠΗΣ ΑΜΥΓΔΑΛΟΥ

Όταν η πόλη γεννιέται στις παρυφές της

Οι εκατοντάδες χιλιάδες πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στις πόλεις βρήκαν ή δημιούργησαν στέγη σε διάφορους τόπους και χώρους, αναδιαμορφώνοντας τα αστικά τοπία της Ελλάδας. Ολόκληρες πόλεις – όπως χαρακτηριστικά η Θεσσαλονίκη, η Αθήνα και ο Πειραιάς – επεκτάθηκαν με νέες γειτονίες και προόστια γύρω από τα ιστορικά τους κέντρα, και μερικές φορές σχεδόν διπλασιάστηκαν σε μέγεθος.

Μια γενεαλογία των προσφυγικών συνοικισμών αποκαλύπτει το πώς γεννιέται η πόλη στα όριά της – εκεί όπου τα τελευταία σπίτια της πόλης ανήκαν σε κυνηγούς, μελισσοκόμους ή στον στρατό, σε εκτάσεις αραιοκατοικημένες, δασώδεις, άγονες, σκαμμένες σποραδικά με καμίνια ή λατομεία, ημιαγροτικές, υπό ρυμοτόμηση. Εκτάσεις που κάποιες φορές ήταν αδιάφορες για το τοπικό κεφάλαιο, όπως η Νέα Κοκκινιά, ενώ άλλοτε ήταν ανερχόμενα πεδία επένδυσης, όπως η Δραπετσώνα, όπου δεκάδες Πειραιώτες και Αθηναίοι είδαν τα νεοαποκτημένα τους οικόπεδα να καταλαμβάνονται από την προσφυγική πλημμύρα. Εκτάσεις με ποικίλα ιδιοκτησιακά καθεστώτα – που στις πιο εύκολες περιπτώσεις ήταν δημόσιες ή ανήκαν στην Εκκλησία, ενώ σε πολλές άλλες απαλλοτριώθηκαν μετά από δεκαετίες μάχης ιδιωτών και κράτους. Οι συνοικισμοί αναδύθηκαν άλλοτε άναρχα, ως παραγκουπόλεις και μέσα από καταλίψεις γης, και άλλοτε σχεδιασμένα, αποτυπώνοντας συχνά στη δομή και τη μορφή τους την κοινωνική ανομοιομορφία του προσφυγικού πληθυσμού. Το κράτος επιχειρήσει να οργανώσει την προσφυγική αποκατάσταση με σημαντικό βαθμό επιτυχίας, όμως συχνά ακολουθούσε απλώς και νομιμοποιούσε τις εξελίξεις, αδυνατώντας να ελέγξει πλήρως τον σχεδιασμό της πόλης.

Σε κάθε περίπτωση, ο μετασχηματισμός του αστικού περιθωρίου σε πόλη ήταν στην αρχή απότομος και κατόπιν μακρόσυρτος. Το προσφυγικό σπίτι αποτέλεσε τον πρώτο ελάχιστο χώρο διαβίωσης που θα επέτρεπε στους εκτοπισμένους να ανασυντάξουν τις ζωές, τις κοινότητες και τις ταυτότητές τους. Από τις πρώτες σκηνές στα αυτοσχέδια

παραπήγματα κατά μήκος των ρεμάτων ή στα βράχια αστικών λόφων και ακροπόλεων, από τα προκατασκευασμένα Γερμανικά και τα πλινθόκτιστα μονόχωρα του Ταμείου Περιθάλψεως Προσφύγων (ΤΠΠ) στις διώροφες πέτρινες κατοικίες της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ), και από τις μοντέρνες πολυκατοικίες του '30, του '50 και του '60 στην αυτοστέγαση του υπουργείου Πρόνοιας, η μετάβαση από την αρχική αρχιτεκτονική της έκτακτης ανάγκης στην πλήρη ενσωμάτωση διήρκεσε δεκαετίες και οπωσδήποτε οφείλει πολλά και στην καταλυτική επέλαση της αντιπαροχής. Σε όλη αυτήν την πορεία, οι πρόσφυγες δεν παρέμειναν παθητικοί δέκτες μιας κρατικής περιθάλψης, αλλά υπήρξαν ιδιαίτερα ενεργοί στην επίλυση του στεγαστικού τους προβλήματος είτε με τις δικές τους δυνάμεις, είτε μέσω συλλογικών οργανωμένων προσπαθειών για τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους.

Η μακρά και δύσκολη αυτή προσφυγική εγκατάσταση βέβαια δεν γέννησε μόνο νέα πόλη· ενθάρρυνε, κινητοποίησε ή παγίωσε σημαντικές νομοθετικές ρυθμίσεις που καθόρισαν την αστική ανάπτυξη στην Ελλάδα για τις επόμενες δεκαετίες και που ένωσαν τις μοίρες προσφυγικών και μη περιοχών. Μεταξύ άλλων, ο νόμος «περί ιδρύσεως οικοδομικών συνεταιρισμών αστών προσφύγων» (Νόμος 3875/7.1.1929) έθεσε το νομικό πλαίσιο για την αυτοστέγαση, ενώ το 1929 η νομοθεσία που επέτρεπε την οριζόντια ιδιοκτησία ειδικά στους προσφυγικούς συνοικισμούς επεκτάθηκε σε μη προσφυγικές δομές (Νόμος 3741/1929) και διεύρυνε τον δρόμο για την ανάπτυξη της πολυκατοικίας.

Η πόλη παραμένει ένα ανοικτό, χειροπιαστό, μονίμως ορατό «αρχείο» που όχι μόνο αντανάκλα αλλά και διαμορφώνει ταυτότητες. Στις προσφυγικές γειτονίες συναντά κανείς ακόμα σήμερα τα υλικά εκείνα τεκμήρια, κάποια από αυτά εν δυνάμει μνημεία, που υπενθυμίζουν τις δυνατότητες συνέργειας κράτους πρόνοιας και αρχιτεκτονικής, την αξία της κοινωνικής κινητικότητας και τα όριά της, τους τόπους που αναμετρήθηκε ο κρατικός σχεδιασμός με την ιστορία.